

Nebudete muset chodit za rabínem!

Výstava a kniha o pětistiletí **HEBREJSKÉHO KNIHTISKU** v Čechách a na Moravě přibližují převratný technologický vynález a jeho sociální i politické důsledky. A poskytují i zajímavý náhled na naši dobu elektronickou.

PAVEL SLÁDEK

V okamžiku masivního nástupu elektronických textů, vyvolávajícího otázky o budoucnosti tištěných knih, připomíná nyní výstava a související publikace Židovského muzea v Praze významné výročí vzniku hebrejského knihtisku nejen v Praze. Když totiž v prosinci 1512 dokončilo konsorcium pražských židovských tiskařů a finančníků tisk modlitební knihy, vznikla nejstarší dochovaná hebrejská kniha vytištěná na sever od Alp. Přestože knihtisk vznikl kolem roku 1450 v Německu, k rozvoji nového podnikání došlo nejprve v Itálii, ve Španělsku a v Portugalsku, kde také – již od šedesátých let 15. století – vznikaly nejstarší hebrejské prvotisky.

Technologie a kultura

Tištěná kniha byla výsledkem na svou dobu jedinečného souběhu technologických inovací. Vynález sazby z jednotlivých písmen, jež bylo možné použít opakovaně, byl sice rozhodující, ale bez nových slitin, jež umožnily tato písmena ulít, bez nových mlýnů, z nichž vycházel relativně levný papír, bez nového druhu inkoustu na olejové bázi a bez použití lisu, odvozeného z vinařství, by k této „revoluci“ nemohlo dojít.

Dynamiku rozvoje tištěné knihy, která se v období jinak velmi pomalých změn rozšířila v západní Evropě značnou rychlostí, je třeba vysvětlit vzájemným působením mezi kulturním klimatem a technologickou sférou. Vynález tištěné knihy reagoval na existující hlad po textu v evropské společnosti, ale současně touhu

po čtení dále posiloval a rozšiřoval. Tak lze vysvětlit skutečnost, že samotná technologie tisku byla v podobě opakovaného otištění dřevěné nebo kovové desky známa již ve 3. století v Číně, odkud ji převzali později Arabové. Nejnovější výzkumy ukazují, že možnost tisku z jednotlivých porcelánových a později dřevěných písmen byla známa nejpozději v polovině 11. století v Číně a o něco později v Koreji. Avšak ani v Číně, ani v muslimských zemích neovlivnila tato technologie způsob produkce a šíření textů tak zásadním způsobem jako v Evropě.

Technologie deskového tisku přišla do Evropy z arabských zemí kolem roku 1300 a používala se nejprve pro výrobu vzorovaných textilií. O století později začaly vznikat deskové tisky na papíře, nejčastěji kombinující obrazové sdělení s malým množstvím textu. Objevovaly se scény z Bible, moralizující témata, ale také tištěné hrací karty. Rozhodující vliv měli v tomto okamžiku měšťané, „střední třída“ tehdejší společnosti. Obchodování a mnohdy sofistikovaná řemeslná výroba si vynucovaly znalost čtení a psaní. Bohatství pak poprvé dalo relativně široké skupině komoditu do té doby neznámou – volný čas. Ke gramotnosti, hospodářskému zázemí a času, jež jsou i dnes základními podmínkami pro vznik vzdělanosti, je třeba připočítat ještě politické ambice tehdejšího měšťanstva, jehož aspirace jsou zřejmě z potýkání se s královskou mocí, stejně jako z konfliktů náboženských. Právě touha měšťského obyvatelstva v Německu, Itálii a později i v českých zemích po aktivní účasti na intelektuálním a náboženském životě stála za rozvojem knihtisku.

Hebrejský knihtisk v Praze

Jak do naznačeného kontextu zapadají knihy tištěné v hebrejštině? Výstava Židovského muzea v Praze,

vycházející z výzkumu kurátorky oddělení starých tisků Olgy Sixtové, zpřístupňuje v často světově jedinečných originálech tisky, jež vzhledem k jejich vzácnosti ani většina odborníků nikdy nespátí jinak než v elektronických kopiích nebo v moderních reprintech. Sem patří především slavná, dřevořezy ilustrovaná a později napodobovaná Pražská hagada z roku 1526 či hebrejská Bible vytištěná v Praze roku 1530.

Kurátorce se podařilo počátky hebrejského knihtisku v Praze poprvé systematicky popsat v bibliografii, přístupné v multimediální části výstavy. Výzkum, který Sixtová provedla v řadě světových knihoven i v soukromých sbírkách, v mnohém upřesnil celkový pohled na nejstarší dějiny hebrejského tisku v Praze. Vzhledem k primátu a následnému významu pražského hebrejského tisku jsou výsledky nepostradatelné pro české, ale především zahraniční badatele.

Stejně cenná je i skutečnost, že Olze Sixtové se podařilo fenomén pražského hebrejského knihtisku novým způsobem kontextualizovat nejen prostřednictvím výstavy, ale také v doprovodné publikaci obsahující studie osmi badatelů (*pozn. red.: jedním z nich je i autor tohoto textu Pavel Sládek*) pojednávající o nejdůležitějších aspektech tématu. Zájemce v této publikaci zároveň nalezne bohatý obrazový materiál ze sbírek Židovského muzea v Praze i ze zahraničních institucí.

Křesťané a Židé

Vystavené knihy z dílen Pavla Severina a Sixty Palmy Močidlanského z počátku 16. a 17. století ilustrují skutečnost, kterou v doprovodné publikaci popisuje studie Petra Voita: pražské křesťanské tisky mají se soudobými pražskými hebraiky společnou výzdobu či její autory, řezáče dřevořezů, a dokumentují dlouho-

dobou spolupráci mezi židovskými a křesťanskými tiskaři. Je důležité, že v expozici našel své místo i jediný u nás dochovaný hebrejský tisk z Prostějova. Tamní hebrejská tiskárna se nemohla počtem svých publikací Praze rovnat, ale v osobě Jicchaka Prostitzte, o němž píše ve své studii Andrea Jelínková, ilustruje důležité vazby mezi severní Itálií, kde se tento tiskař nejspíše vyučil, a židovskými centry v Polsku, kde později jako tiskař působil.

Na oboustrannost spolupráce mezi židovskými a křesťanskými tiskaři upozorňuje i studie Lenky Veselé, zabývající se hebrejskou typografií v českých nežidovských tiskárnách. Když v roce 1537 vydal pražský tiskař Jan Had latinské kázání vídeňského biskupa Johanna Fabera, vysázel dōprostřed jedné stránky tři hebrejská slova, pro která použil typy z pražské hebrejské tiskárny, kde si je podle všeho zapůjčil.

Hadův tisk poukazuje na zvláštní paradox raně moderního křesťanského zájmu o hebrejštinu. Biskup Faber v mnoha ohledech ztělesňoval charakter doby, vyznačující se mobilitou, otevřeností a současně konfesionalizací: pocházel z rodiny kováře, vystudoval však teologii a později se stal zpovědníkem krále Ferdinanda I. Jako zapřísáhlý odpůrce reformace sepsal řadu spisů proti „heretikům“, útočil však nejen na příznivce luteránství, ale i na Židy, mimo jiné právě ve svém pražském kázání.

Cenzura

Důsledkem polemiky s judaismem nebylo v raně moderní době jen rozšíření zájmu o židovské náboženství a vzdělanost, ale také zabavování, ničení a zákazy tisku hebrejských knih. Na tyto fenomény upozorňuje studie Alexandra Putíka, který ve svém příspěvku nejen poprvé popisuje fungování cenzury hebrejských knih v nejstarší době, ale vysvětluje také celkový charakter „dohledu“ nad textem, ať už probíhal před, nebo po jeho vytištění. Pro novější dobu 18. a počátku 19. století doplňuje cenné informace studie Ivety Cermanové, která se cenzurou zabývala již dříve spolu s Jindřichem Markem v monografii o klementinském cenzoru hebrejských knih Karlu Fischerovi (před pěti lety ji vydala Národní knihovna v Praze). Cermanová se jinak ve své stu-

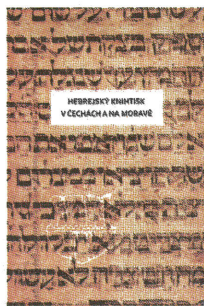
O knize a výstavě

Olga Sixtová (ed.)

Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě

Židovské muzeum v Praze a Academia, Praha 2012, 276 stran, doporučená cena 650 korun. (Kniha vychází rovněž v anglické mutaci.)

„A nebudete muset chodit za rabínem.“ 500 let hebrejského knihtisku v Čechách a na Moravě. Galerie Roberta Guttmanna, Židovské muzeum v Praze. Výstava trvá do 28. února 2013.

Vybraný kus

Ukázka z machzoru, dílu prvního (machzor je židovský modlitební sborník). Zhotoveno v Praze roku 1529 vynikajícím tiskařem Geršomem ben Šlomo ha-Kohenem se syny Mordechajem a ŠlOMEM.
Repro: © Židovské muzeum v Praze

pularizující literaturu nejen v hebrejštině, ale také v hovorovém jazyce, jímž bylo pro české Židy jidiš.

Od tisku k digitalizaci

Popsané procesy na jedné straně rozšířily čtenářské publikum o muže a ženy, kteří nedosáhli rabínského vzdělání, nebo dokonce ani neuměli dobře hebrejsky, na straně druhé vyvolávaly obavy intelektuálních elit z důsledků demokratizace.

Tiskaři v pouťovém vyvolávání titulních stran často slibují, že kniha zodpoví dotazy málo vzdělaných mužů a žen ohledně náboženství a vykonávání náboženských příkazů, takže „nebudou muset chodit za rabínem“. Rabíni raně moderní doby si byli vědomi rizika privatizace čtení, která byla jednou ze zásadních inovací vyvolaných vynálezem knihtisku. Zatímco středověké čtení rukopisu probíhalo nahlas, kolektivně a v přítomnosti učitele, tištěnou knihu čteme potichu a v soukromí. Prvek totalitní uzurpace moci nad vědomím čtenáře spolu s autoritou knihy jakožto předmětu je tak u tištěného textu nezanedbatelný.

Dnešní nástup elektronických textů vyvolává řadu otázek včetně nostalgických obav o budoucnost tištěné knihy. Výstava a doprovodná publikace Židovského muzea v Praze nám připomínají, že i když tištěná kniha znamenala významný krok k demokratizaci vzdělání a přístupu k informacím, nastartovala současně také procesy dohlížení a kontroly, jímž se jen stěží dokázala svým materiálním omezením vymknout: není tomu tak dávno, kdy v socialistickém Československu existovala cenzura, rozmetávaly se sazby a knihovní fondy byly přístupné jen „prověřeným“ osobám. Elektronické texty jsou oproti knize sterilní, objevují se však v prostoru sdílených informačních platform, jež omezení tištěné knihy překračují, takže produkce, šíření i debata nad textem můžou daleko snáze probíhat bez dohledu autorit. Elektronický text však současně posouvá vnímání textu zpět ke svitku, který na rozdíl od knihy nečtení text do jednotlivých stran. Tento zdánlivý detail silně ovlivňuje způsob vnímání a užívání textu, jak nakonec dokazují i čtečky, jež se snaží způsobem zobrazení knihu napodobovat. Lze proto předpokládat, že s tištěnou knihou se budeme setkávat i nadále, i když právě na poli elektronických médií bude v blízké budoucnosti sveden zápas o svobodný přístup k informacím.

Autor je judaista

Další informace o hebrejském knihtisku zájemce nalezne na internetové adrese:

www.jewishmuseum.cz/hebrewprinting

dii soustředí na dějiny pražského hebrejského knihtisku na přelomu 18. a 19. století a nabízí fascinující vzhled do prostředí místních tiskařů a jejich potýkání se s rakouskými úřady. Putík i Cermanová hojně čerpají z dosud neznámých archivních materiálů. Oba autoři navíc kladou důraz na rovinu „každodennosti“.

Komodita i nástroj demokratizace

Vystavené exponáty i doprovodná publikace ukazují, že analogie mezi křesťanským a hebrejským knihtis-

kem se neomezovaly jen na sdílení technologie, profesionální spolupráci a první moderní kontrolu nad šířením informací (zdůrazněme, že cenzura hebrejských knih byla v katolických zemích součástí dohledu nad všemi nekatolickými tiskovinami, tedy i těmi, jež vycházely z reformovaných zemí). Vznik hebrejské knihy, jež se od druhého desetiletí 16. století stala relativně běžnou záležitostí, vnesl mnohé změny do způsobu vnímání textu, vzdělávání a ovlivnil také pohled na náboženské autority.

Stejně jako jeho křesťanský kolega, i židovský tiskař si musel klást otázku, zda několik stovek výtisků nalezne své čtenáře, kteří koupí knihu uhradí sazbu, papír, inkoust a práci editora, sazeče a korektora. Není divu, že se vydavatelé brzy snažili mířit nejen na úzkou vrstvu profesionálních učenců, ale také na širší společnost. Nabízeli tak dostupnější knihy v menších formátech a s obsahem, jenž mohl oslovit rozsáhlé publikum: kapesní vydání Bible a modlitebních knih, moralizující pojednání a nakonec zábavnou a po-